

УДК 94(477.54)»192»:[334.713:679.8]

Анастасія Лапченко

ВИКОРИСТАННЯ МІНЕРАЛЬНИХ РЕЧОВИН В СЕЛЯНСЬКИХ ПРОМИСЛАХ НА ХАРКІВЩИНІ В РОКИ НЕП

Основну увагу в статті приділено висвітленню особливостей географічно-галузевого оформлення дрібного виробництва товарів з мінеральної речовини регіону в 20-х рр. ХХ ст. Встановлено загальну кількість селян, які займалися використанням мінеральної речовини в своїх промислах. Також виявлено специфіку промислової діяльності харківського селянства упродовж НЕП. Акцентовано увагу на характерних рисах державної політики щодо «малого бізнесу» селян.

Ключові слова: кустар, ремісник, селянство, кустарна промисловість, НЕП.

Актуальність теми дослідження використання мінеральних речовин в селянських промислах на Харківщині в роки НЕП обумовлена низкою обставин. Передусім, потрібно визнати одностороннє висвітлення в наукових працях селянських промислів у відношенні до розвитку землеробства. Без вивчення ковальського промислу, а це виготовлення знарядь праці, важко досліджувати фактори які впливали на розвиток землеробства. Що стосується регіонального аспекту, то про розвиток селянських промислів на Харківщині згадується лише у загальному контексті. Це призводить до необґрунтованих висновків. Потрібно також звернути увагу на нерівномірність вивчення виробництва ремісників у містах та на селі. Незважаючи на те, що основу суспільства складало сільське населення, а його вивченню приділялося значно менше уваги.

У 20-ті рр. ХХ ст. з'явилися перші дослідження з проблеми розвитку селянських промислів. У роботах А. Рибнікова розглядалися селянські промисли, як частина селянської економіки [1–2]. Тривалий час поза увагою істориків залишалось питання розвитку селянських промислів. Загальні аспекти розвитку промислів і приватного підприємництва розглядаються в працях В. Калініченка [3], О. Сушка [4], В. Олянич [5] та ін.. Вивчення використання мінеральних речовин в селянських промислах на Харківщині в роки НЕП ще не стало предметом окремого дослідження.

Для вивчення даного питання ґрунтовним джерелом виступають статистичні матеріали відповідних відділів Центрального статистичного управління. Матеріали промислової статистики переважно зосереджені у зведених статистичних виданнях (довідниках, збірниках, щорічниках), що вміщують таблиці, які характеризують виробничу діяльність [6–8]. Поряд з опублікованою статистикою 1920-х рр., важливою складовою джерельної бази дослідження виступив демографічний перепис 1926 р. [9]. В опублікованих матеріалах вміщено дані про чисельність осіб, зайнятих у дрібному виробництві.

Метою дослідження є вивчення використання мінеральних речовин в селянських промислів на Харківщині в період НЕП (1921–1929 рр.).

У відповідності з метою дослідження ставляться наступні завдання: вивчити особливості географічно-галузевого оформлення дрібного виробництва товарів з використанням мінеральних речовин в селянських промислах регіону в даний період; простежити динаміку розвитку і виявити специфіку промислової діяльності харківського селянства впродовж періоду НЕП.

Промисли становили важливий напрямок господарської діяльності селянського населення. Серед селянських промислів, які використовували мінеральну сировину, на Харківщині виділялися гончарний, цегельний, черепичний, ковальський і слюсарний промисли. Селяни, які займалися цими промислами на Харківщині в роки НЕП становили близько 21 % загальної чисельності місцевих селян, що займалися промислами [7, с. 354–377].

Одним з головних в цій промисловій галузі був гончарний промисел. Розглядаючи динаміку його розвитку необхідно відзначити, що гончарний посуд у побуті населення повсюдно займав важливе значення. За масштабністю і чисельністю зайнятих осіб в гончарному промислі, Харківщина поступалася лише Полтавщині і Чернігівщині. Виготовленням керамічних виробів (гличики, миски, кухлі, чайники, свистунці, люльки для паління та інше) займалися більше 1000 селян-гончарів, що становило близько 5 % керамістів від загальної кількості по країні [2, с. 181]. Основною сировиною гончарного промислу, що визначала його динаміку та географію, а також асортимент і якість самих виробів, були багаті поклади високоякісної гончарної глини. В основному поклади глини були зосереджені по Сіверському Дінцю та його притоках. А отже розповсюджений цей промисел був досить нерівномірно. Інформація щодо розміщення центрів гончарного виробництва на Харківщині у 1926 р. подана у таблиці 1.

Таблиця 1

Центри гончарного виробництва на Харківщині на 1926 р.

Центр промислу	Кількість гончарів	У % до загальної кількості гончарів у губернії
с. Боромля	58	4,1
с. Котельва	40	3
с. Густинівка	38	2,9
с. Станичне	107	7,9
хут. Піски	45	3,3
с. Нова Водолага	348	31
с. Просяна	70	5,2
хут. Попівка	84	6
с. Пискунівка	115	8,4

[9, с. 381, 389, 341, 343–344, 353]

Географія гончарного промислу концентрувалася у Валківському районі (25 %), Ізюмському (20 %) і Охтирському (9 %) округах. Незмінним лідером, як і в попередні часи залишалася Нова Водолага. Там нараховувалося за переписом 1926 р.у 348 гончарів (близько 31 % від загальної кількості на Харківщині) [9, с. 384]. Щорічні обсяги виробництва гончарів досягали 40 тис. червінців, що також було найбільшим показником на Харківщині [10, с. 87–91].

З гончарним промислом тісно перепліталися промисли з виготовлення цегли й черепиці, позаяк вони також залежали від покладів глини. Географія цих промислів завжди залишалася дуже широкою. Але існували і великі центри цих промислів: с. Білка Охтирської округи, с. Савинці і Барвенкове Ізюмської округи. Після подій 1917 р. масштаби і темпи розвитку сільських цегельних і черепичних промислів стали ще більшими, що зумовлювалося вимогами внутрішнього і зовнішнього ринку цього регіону, які значно зросли. На початку 1920-х рр. у цих селах близько 550 селян було зайнято виробництвом будівельної кераміки. Сілице Савинці виділялися не лише за кількістю селян, зайнятих у цьому промислі, а ще й за технікою та технологією виробництва. Так, вже на початку 1920-х рр., селяни цього села використовували високопродуктивні кільцеві печі, які випалювали за одну операцію від 3 – до 5 тис. цеглин. Це дозволяло місцевим селянам щороку виготовляти в середньому 200 тис. високоякісних цеглин. Інформація щодо виробництва цегли в селянській промисловості на 1925 р. подана у таблиці 2.

Таблиця 2

Виробництво цегли в селянській промисловості на 1925 р.

Райони	Кількість селянських цегельних підприємств	Вироблено цегли за рік (тис. штук)
Богодучівський	21	2144
Валківський	40	2752
Зміївський	45	5072
Ізюмський	49	6838
Куп'янський	49	5754
Охтирський	61	6898
Сумський	119	8404
Харківський	23	3703
В цілому	407	58393

[8, с. 334–401].

Ці данні свідчать про те, що кількість дрібних селян-підприємців з середини 1920-х рр. зменшується, позаяк щороку ставало все важче конкурувати з великою державною промисловістю.

У сфері виробництва будівельних матеріалів, окрім цегельно-черепичного промислу, ще належав відносно рідкісний промисел виробництва з використанням цементу. Різні надгробні пам'ятники та хрести, облицювальну будівельну плитку, цементну черепицю виготовляли у Зміївській округі. Товар збувався не скільки на міські ринки, скільки у Харків, де широко використовувався.

У селянському середовищі певного розвитку набули промисли пов'язані з видобутком і переробкою крейди, виготовлення алебастру й вапна. Географія цих промислів в основному була сконцентрована у Вівчанському, Куп'янському, Ізюмському та Зміївському районах. Видобуток солі та її обробка також було предметом селянських промислів. Виділилася Ізюмська округа. Хоча в цілому за масштабами розвитку видобувно-обробних промислів Харківщина значно відставала від сусідніх регіонів.

До великої галузі з використання мінеральних речовин у селянських промислах належали різні металообробні промисли. Металообробними промислами зайнято близько 9 % від усього населення, що займалося промислами [3, с. 23]. У свою чергу основну питому вагу мав ковальський промисел. Однією з характерних особливостей ковальського промислу була обов'язкова наявність спеціального виробничого приміщення – кузні. А отже цим промислом займалися відносно заможні селяни. Майже в кожному селі був свій коваль, який виготовляли і ремонтував в сільському господарстві металеві вироби. Таким чином, ковальський промисел був поширений по всій території Харківщини. Частина ковалів працювала самостійно, однак більшість використовували найманих робітників, які одночасно були і учнями.

Серед різноманіття селянських металообробних виробництв також виділявся слюсарний промисел. Ці кустарі забезпечували населення досить різноманітними товарами. Зазвичай, покрівельники, знаходили собі заробіток тільки в будівельний сезон, тобто в межах обмеженого часу, з весни – до осені. Взимку, перебуваючи вдома, вони знаходили застосування своїй силі і знанням, виготовляли посуд, який легко конкурував з дерев'яним і глиняним. Крім збуту, вони були бажаними гостями в якості ремісника для ремонту зіпсованого залізного посуду. Інформацію щодо традиційного поділу праці на жіночу і чоловічу, згідно із переписом населення 1926 р., подано у таблиці 3.

Таблиця 3

Статевий розподіл селян зайнятих у промислах на Харківщині (за переписом 1926 р.)

Промисел	Чоловіків у %	Жінок у %
Гончарство	98	2
Жестяники	95	5
Виготовлення буд. мат.	97	3
Інші	98	2

[9].

Отже, ці дані свідчать про те, що переробкою мінеральної речовини на селі займалися майже виключно чоловіки. Національний склад селян, задіяних у сільських промислах з переробки мінеральної речовини на Харківщині згідно із переписом населення 1926 р., подано у таблиці 4.

Таблиця 4

Національний склад осіб зайнятих у сільських промислах на Харківщині (за переписом 1926 р.)

Промисел	Українці	Росіяни	Євреї	Інші
Гончарство	93 %	3 %	1 %	3 %
Жестяники	97 %	2 %	0	1 %
Виготовлення буд. мат.	96 %	1 %	0	3 %
Інші	90 %	3 %	2 %	5 %

[9].

Ці дані свідчать про те, що в основному селянськими промислами з переробки мінеральної речовини на Харківщині займалися лише українці. Досліджуючи промисли селян, не можна пройти повз соціального складу сільських промисловців, які використовували мінеральні речовини. Виокремлюють шість груп, які займалися селянськими промислами: робітники; службовці; з наймитами; що працюють лише з членами родин; «одинці»; члени сім'ї що допомагають у занятті. Перша категорія налічувала 5,5 % гончарів, друга – 0,5 % гончарів, третя – 9 %, четверта – 11 %, п'ята – 62 %, шоста – 11 % [10, с.106–123]. А отже в основному гончарним промислом займалися селяни-одинці, члени сім'ї що допомагають у занятті, та ті що працюють з членами родин (разом 82 %). Значить це був сімейний приробіток.

Важливим важелем у розвитку переробки мінеральних речовин на селі були заходи держави, щодо стимулювання цих промислів. Після проголошення НЕП, розпочався відхід від принципів «воєнного комунізму» у сфері дрібнотоварного виробництва. 7 липня 1921 р. проголошено декрет про промислову кооперацію. Але для селянських промисловців, які звикли працювати самостійно, будь-яка колективна форма викликала застереження, тому вони не поспішали до кооперативних об'єднань. На початку 20-х рр. ХХ ст. кооперація не мала сталих організаційних форм. 2 квітня 1923 р. Головнокооперком УРСР встановив п'ять кооперативних об'єднань: трудові артілі, виробничі артілі, виробничо-промислові товариства, складово-сировинні товариства та ощадно-позичкові товариства. Відмінність в організації праці між ними була мінімальною, а в юридичному статусі вагома. 7 грудня 1923 р. видано декрет РНК УРСР «Про податкові пільги для промислових кооперативних організацій», яким передбачалося звільнення від промислового податку кооперативних товариств. Пільги торкалися винятково кооперованих товариств.

Власники кустарних майстерень, селянські господарства з промислами, ремісники-одинаки, якщо проаналізувати рівень кооперування за галузями кустарно-ремісничої промисловості,

неоднаково брали участь у роботі кооперативних товариств. Рівень їх кооперування залежав від соціально-економічних особливостей кустарного виробництва та його кредитування інформація щодо кооперування кустарів на Харківщині за галузями на 1928 р. подана у таблиці 5

Таблиця 5

Кооперування кустарів на Харківщині за галузями на 1928 р.

Назва промислу	У % до загалу
Гончарство	63,7
Жестяники	51,8
Виготовлення буд. мат.	48

[13].

Високий відсоток кооперування спостерігався в усіх галузі переробки мінеральних речовин на Харківщині. Податкова політика держави, яка мала класовий характер, не стимулювала розвитку кустарної галузі, а очікувана допомога ощадно-позичкових товариств, за відсутності належного банківського кредиту, не доходила до безпосереднього виробника. Отже, в галузі кустарно-ремісничої промисловості співіснували дві організаційно-економічні форми селянського підприємництва: приватна у вигляді сімейно-трудоного типу та кооперативна на основі виробничо-трудоного артілей і товариств.

Існувала низка чинників, які підштовхували селянина займатися промислами: надлишок сільськогосподарських продуктів та сировини; задоволення широкого кола численних виробничих, побутових і культурних потреб; нагальна потреба поповнення сімейного бюджету; надлишок робочих рук; вільний час від сільськогосподарської роботи (особливо взимку) та інші. Розвиток селянських промислів з переробки мінеральної речовини в 1921–1929 рр. на Харківщині характеризувався чисельністю й різноманітністю. Сільські кустарі представляли самобутній уклад дрібного товаро-виробника. В основному промислами займалися дві соціально-професійні групи: кустар-одинак та селянин-господар з промислами. Соціальну основу промислових занять, становили малоземельні, без посівні та без тяглової господарства, для яких промисли були важливим джерелом формування сімейного бюджету. Кооперативна форма розвитку не стала панівною і домінуючою. На 1927–28 рр. на Харківщині кооперовано 43 % сільських кустарів, які використовували мінеральну речовину. Кооперація розглядалася партійного-господарським керівництвом як незамінний інструмент для відбудови виробництва та насичення ринку.

Список використаних джерел

1. Рыбников А. А. С. Кустарная промышленность и сбыт кустарных изделий / А. А. Рыбников, А. С. Орлов. – Москва: Экономическая жизнь, 1923. – 47 с.
2. Рыбников А. А. Очерки организации сельского кустарно-ремесленного хозяйства / А. А. Рыбников. – Москва: Типография Товарищества «Кооперативное издательство», 1926. – 63 с.
3. Калініченко В. Селянське господарство України в період НЕП: Історико-економічне дослідження / В. Калініченко. – Харків: Основа, 1997. – 400 с.
4. Сушко О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємств в УСРР (1921–1929) / О. Сушко. – Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 96 с.
5. Олянич В. В. Приватне та кооперативне підприємництво селянських господарств в Україні (1921–1929 рр.): історичний аспект: монографія / В. В. Олянич. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 304 с.
6. Статистика України. Селянські бюджети України (монографічне обслідування селянських бюджетів за 1924–25 господарчий рік). – Харків [Центр. Стат. Упр. УСРР], уряд. друк імені Фрунзе, 1927. – № 115. – 193 с.
7. Статистична хроніка / Відділ статистики промисловості ЦСУ. – Харків, 1927 – № 1(6). – 43 с.
8. Статистика України. Сер.10: Статистика праці / Центральне статистичне управління УРСР. – Харків: Харківське обласне управління статистики, 1925. – 527 с.
9. Всесоюзная перепись населения 1926 г. – Том 29: Украинская Социалистическая Советская Республика. Правобережный подрайон. Левобережный подрайон. – Отдел 2. Занятия. – Москва: ЦСУ Союза ССР, 1930. – 522 с.
10. Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація УСРР: [Зб. ст. і матеріалів] / [За ред. С. Зарудного]. – Харків: Книгоспілка, 1927. – 225с.
11. Селянські бюджети України (Монографічне обслідування селянських бюджетів за 1926–27 господарчий рік). Статистика України. – № 200. – Харків, 1931. – 272 с.
12. Всероссийская сельско-хозяйственная и городская перепись 1917 г. Харьковская губерния. Итоги по уездам губернии и городам (предварительный подсчет) – Харьков, 1920. – 17 с.
13. Вісник промкредит кооперації. – 1928. – № 11–12.

Анастасія Лапченко

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МИНЕРАЛЬНЫХ ВЕЩЕСТВ В КРЕСТЬЯНСКИХ ПРОМЫСЛАХ НА ХАРЬКОВЩИНЕ В ГОДЫ НЭП

Основное внимание в статье уделено освещению особенностей географически отраслевого оформления мелкого производства товаров с минерального вещества региона в 20-х гг. XX в. Установлено общее количество крестьян, которые занимались использованием минерального вещества в своих промыслах. Также выявлена специфика промышленной деятельности харьковского крестьянства течение НЭП. Акцентируется внимание на характерных чертах государственной политики по «малого бизнеса» крестьян.

Ключевые слова: кустарь, ремесленник, крестьянство, кустарная промышленность, НЭП.

Anastasia Lapchenko

USE MINERALS IN PEASANT INDUSTRIES IN KHARKIV REGION IN THE NEP

The focus of the article is given to geographic coverage features small production industry design products with minerals in the region in 20 years of the twentieth century. Found total number of farmers who were engaged in the use of mineral matter in their fields. Also revealed the specific industry Kharkov peasantry during the NEP. The attention is focused on characteristic features of the state policy on «small business» peasants.

Key words: artisan, craftsman, industrialist, handicraft industry, NEP.

УДК 63:061.24:001.891»19»

Рубль Гілязетдінов

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ У 20-Х РР. XX СТ. (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ «УКРСІЛЬБАНКУ»)

Методом історико-наукового аналізу розглянуто стан фінансового забезпечення розвитку аграрної галузі в Україні у 1923–1926 рр. на прикладі діяльності провідної спеціалізованої установи – Всеукраїнського сільськогосподарського банку. Окреслено передумови його появи, основні принципи діяльності, здобутки та досягнення у сільськогосподарському кредитуванні.

Ключові слова: «Укрсільбанк», Всеукраїнський сільськогосподарський банк, Народний комісаріат земельних справ УСРР, кредитування, фінансування.

Основним завданням сільськогосподарської політики в УСРР у першій половині 20-х рр. минулого століття стала необхідність оновлення складу посівної площі за рахунок розвитку найбільш рентабельних і спеціальних інтенсивних культур, організація їх збуту, збільшення молочної худоби, свиней як найбільш інтенсивних галузей тваринництва, постачання селян необхідним реманентом, тракторизації сільського господарства. Робота всієї системи сільськогосподарського кредитування в Україні відбувалася у тісній співпраці із земельними установами. Галузевий кредит дійсно був для органів Народного комісаріату земельних справ УСРР (далі – Наркомзем УСРР) одним з основних регуляторів сільськогосподарської політики в країні.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що надзвичайна потреба у відродженні та зміцненні сільського господарства в Україні призвела до створення об'єднаної мережі установ сільськогосподарського кредитування. До її складу увійшли: 1) Всеукраїнський сільськогосподарський банк – (далі – «Укрсільбанк»); 2) губернські товариства сільськогосподарського кредиту (далі – губсільбанки) та 3) сільськогосподарські кредитові кооперативні товариства – сількредити.

Методом історико-наукового аналізу досліджено стан фінансового забезпечення розвитку аграрної галузі на початку 20-х рр. XX ст. на прикладі діяльності Всеукраїнського сільськогосподарського банку.

Наркомзем УСРР приділяв особливу увагу ідеї створення сільськогосподарського банку як основного засобу проведення його планової політики. Історія сучасної української системи галузевого кредитування датується 24 січня 1923 р., з часу, коли Всеукраїнський центральний виконавчий комітет видав постанову «Про відбудову сільського господарства і сільськогосподарської промисловості та про організацію для селянства сільськогосподарського кредиту» [1, с. 9]. Згідно з цим документом, завданням сільськогосподарського кредитування було